

Magyar Nemzeti Helynévtár Program

2022-2032

mnhp.unideb.hu

Vízneveink mint nemzeti és kulturális örökségünk

Wendl Dávid

2026. 08. 26.

IX. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus
Miskolci Egyetem

Bevezetés

Az előadás témája

- helynévkutatás
- Magyar Nemzeti Helynévtár
- Kalocsai Sárköz
- a kalocsai víznevekben kifejeződő szemantikai tartalmak típusai

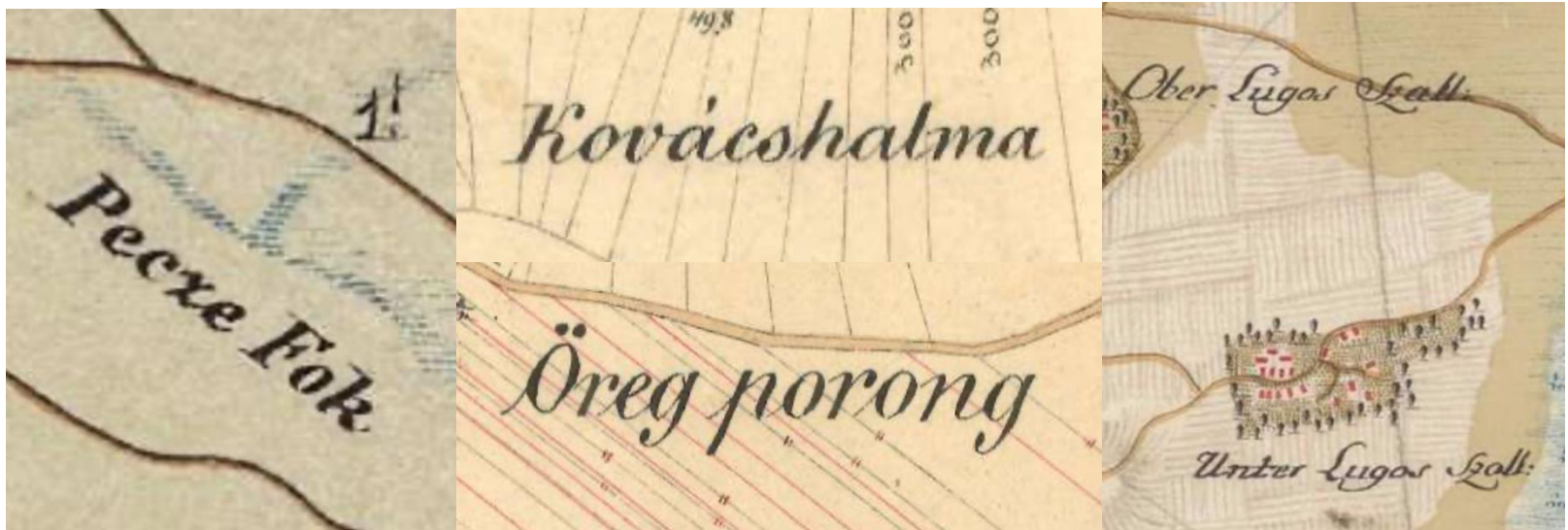

Helynevek, helynévkutatás

helynévhasználat: nyelvi, kulturális antropológiai univerzálé

a helynevek elsajátítása fontos része a nyelvelsajátításnak, a szocializációnak

Különböző koroknak, kultúráknak és társadalmi csoportoknak eltérő névadási mintái lehetnek → így a **helynévrendszer** egy közösség **kulturális örökségének** központi eleme.

Magyar Nemzeti Helynévtár

Cél: a magyar nyelvterület élő és történeti helyneveinek összegyűjtése, elemzése és közzététele.

Nyomtatott és digitális szótárak, térképek, valamint online adatbázis formájában.

A Duna és a Sár között

Kalocsai Sárköz: a Duna és az egykor Sár néven ismert, mocsaras vízfolyás közötti terület

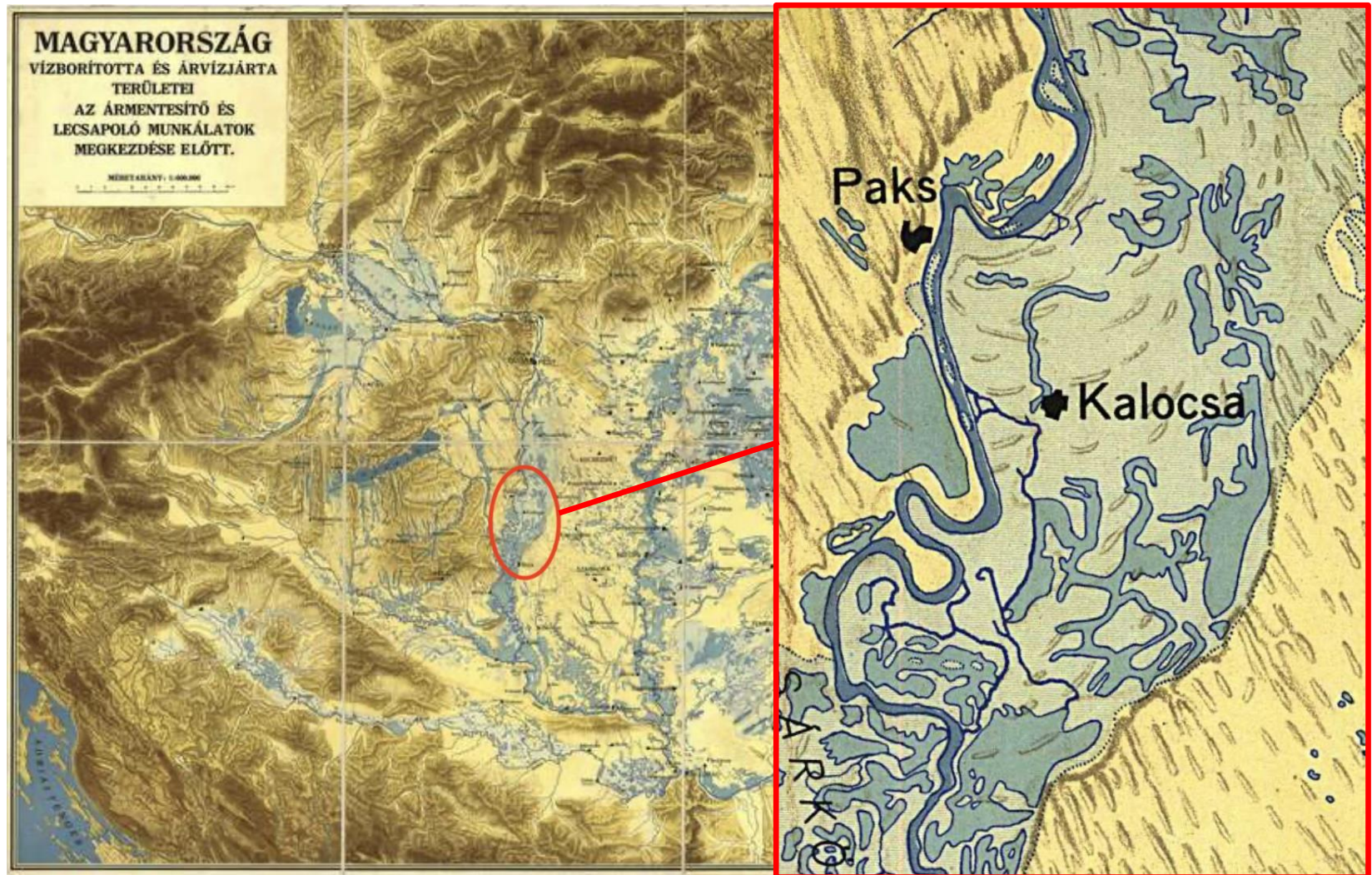

A Kalocsai Sárköz természetföldrajza

- alapvetően a Duna árterét képezi
- a 19. századig sűrű és sokszínű vízrendszer jellemzi
árkok, erek, fertők, fokok, forgók, kanálisok, kobolyák, palék, kutak stb.
- a legnagyobb változást a Duna szabályozása hozza

A Kalocsai Sárköz a 19. század elején

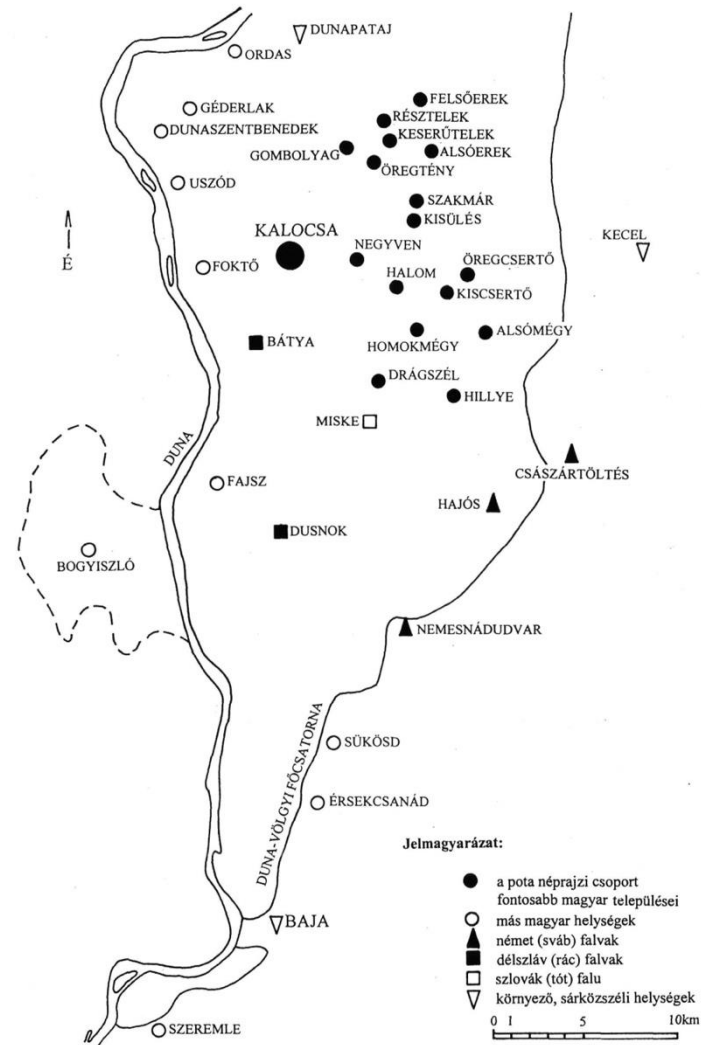
A Kalocsai Sárköz víznevei

19. század eleje

több mint 1500 önálló,
nevet is viselő víztest

21. század

egy-két tucat folyó-
és állóvíz

Kalocsa és a török hódoltság

A török hódoltság alatt

- falvak pusztásodása: az üresen maradt földeket a megmaradt települések lakói vették használatba
- a korai névrendszer elemei nagyrészt kihaltak, némely nevek azonban megőrződtek a határjárások és adóösszeírások szövegeinek köszönhetően

Kalocsa és a török hódoltság

A török hódoltság végére, a 18. század elejére az egykor létező 130 település csaknem 90%-a elpusztult

Kalocsa és a török hódoltság

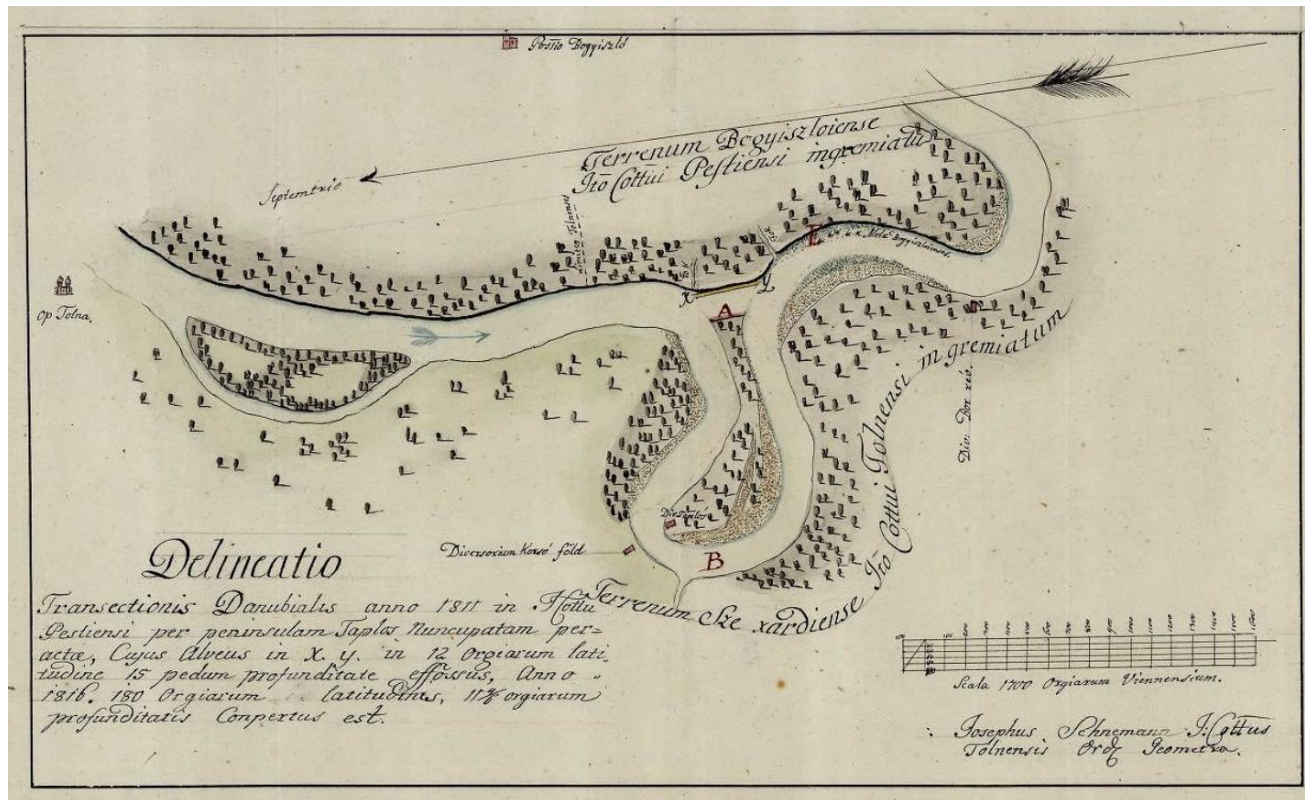
A török hódoltság után

- a falvak újranépesítése az ország különböző vidékeiről
- horvátok költöztek Dusnokra és Bátyára; szlovákok Miskére; németek Hajósra, Nemesnádudvarra és Császártöltésre
- ennek eredményeként jöttek létre e falvak ma is élő, többnyelvű névrendszerei

Egy névrendszer változására ható tényezők

- a lakosság összetételének változása (háborúk, vándorlások)
- természetföldrajzi változások
- gazdasági viszonyok, társadalmi berendezkedés változása

Víznevek szerkezeti elemzése

A víznevek szerkezeti elemzése a Hoffmann-modellen alapul (2007).

A neveket névrészek alkotják, amelyek különböző funkciót látnak el.

sajátosságjelölő funkció

fajtajelölő funkció

megnevező funkció

Példák

Bagó-kobolya

Gombos-palé

Máté-pöce

Samu-kút

Belső-Őrjeg

Haulik-gödör

Matil-Vajas

Sarkanyica

Compós-mocsár

Izsáki-bara

Nagy-gyöpi-kút

Száraz-palé

Csont foka

Kákonyi-Duna-ág

Öreg-Hókom

Szenes-Duna

Fingós-kút

Kis-Váradi-fok

Patyomi-gödör

Varajti-fok

Sajátosságjelölő névrészek típusai

A víznevek sajátosságjelölő névrészei kategorikusan a következő szemantikai tartalmakat közvetítik

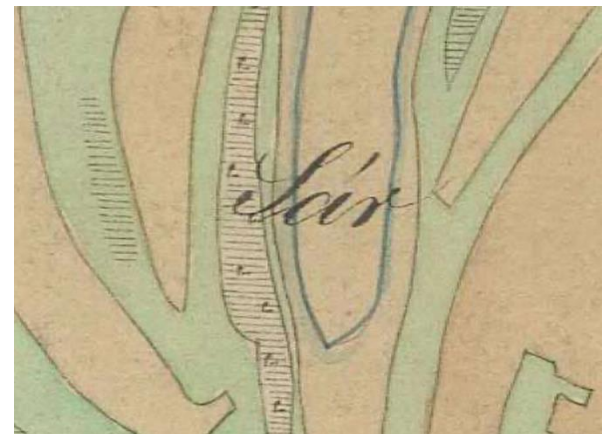
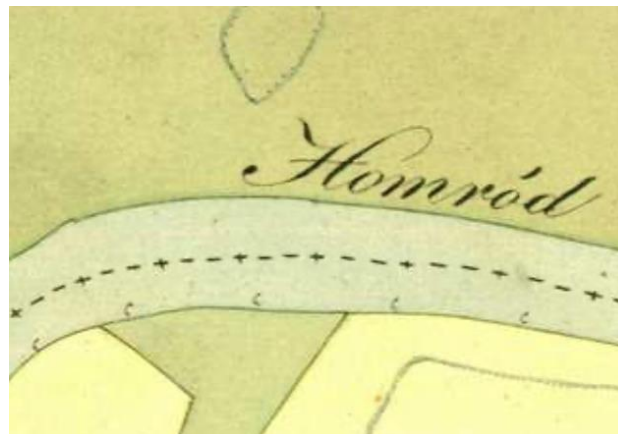
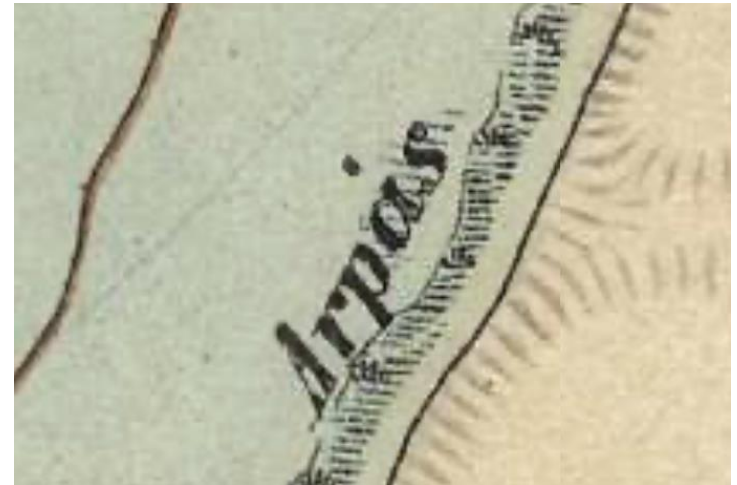
1. a víz valamely belső tulajdonsága
2. a víz valamely külső tulajdonsága
3. a víz kapcsolata egy másik hellyel
4. esemény, amely a vízhez kapcsolódik

S e kategóriák tovább részletezhetők.

A Kalocsai Sárköz Árpád-kori vízneveiből

- **Árpás** (1061: *Alapas*)
- **Homród** (1061: *Chomurod*)
- **Sár** (1061: *Sar*)
- **Vajas** (1061: *Vayos*)
- **Likár** (1061: *Lycuar*)

1. Belső tulajdonságot kifejező névrészek

1.1. a víz valamely sajátossága

- **szín:** Fekete-Vajas, Aranyos-három-fok
- **szag:** Büdös-kút
- **összetétel:** Vajas, Sáros-lapály
- **mozgás:** Sebes-fok
- **hőmérséklet**
- **hang**

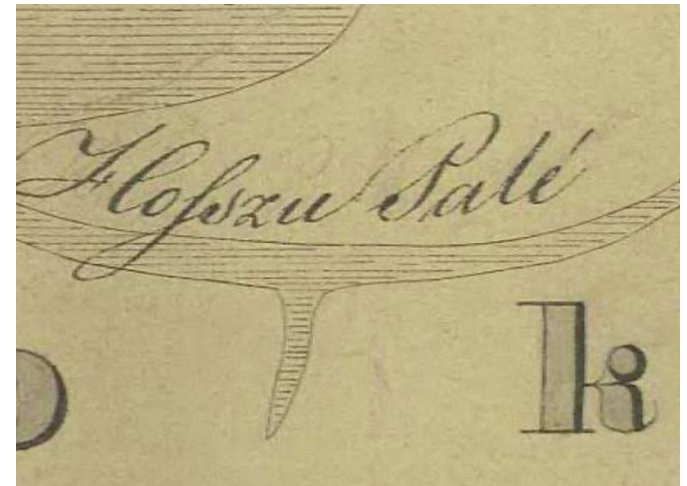
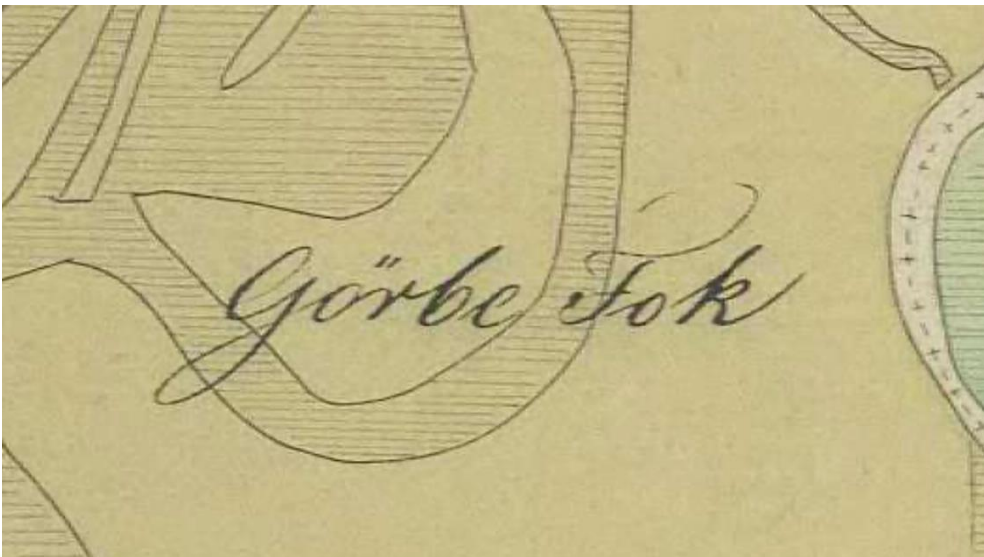

1. Belső tulajdonságot kifejező névrészek

1.2 a meder valamely sajátossága

- **méret:** Nagy-ér, Kis-fertő, Hosszú-palé
- **alak:** Kerek-kobolya, Görbe-fok
- **állapot:** Holt-fok, Száraz-palé, Vak-ér
- **anyag:** Kavics-kobolya
- **domborzat:** Kotyola, Lapos-tó
- **régiség:** Új-kút
- **kialakítás:** Kettős-kút
- **kialakulás körülményei:**

Szakadék-kobolya

2. Külső tulajdonságot kifejező névrészek

2.1. a víz környezetének természetes vagy épített sajátossága

- **növényvilág:** Árpás, Kákás-palé, Mogyoró-mocsár
- **állatvilág:** Nyúl-kút, Tatos, Viza-völgy
- **épületek, építmények:** Szentegyházi-palé, Malom-ér

2. Külső tulajdonságot kifejező névrészek

2.2. a vízhez kapcsolódó társadalmi-gazdasági viszony

- **víz vagy környező föld birtokosa:** Balog-fok, Cigány-kobolya, Jegyző-kút
- **a víz funkciója:** Mosó-fok, Kanász-kút, Lófürdető

3. Más helyhez való viszonyt kifejező névrészek

- **közeli hely:** Nátkai-fok, Patyomi-gödör
- **közeli település:** Géderi-tó, Szentgál laposa
- **relatív helyzet:** Fölső-kút, Külső-borjúkút

4. Eseményre utaló névrészek

vízbe fúlt személyek emlékét őrzik:

Berényi-gödör, Csanádi-fok, Vidókné-kobolya, Pap-kobolya, Lányos-kobolya

4. Eseményre utaló névrészek

a víz közelében történt események: *Jézus-kobolya*

4. Eseményre utaló névrészek

a víz közelében történt események:

Mária-fok ~ Mária foka ~ Mária-forrás ~ Marijin virić ~ Mária virityi forrás

„Eről a' hagyományos vak hiedelem azt regéli, hogy a' Szüz Máriát az öregek látták volna azon fokban éjjel fürödni, 's a' tőle nem mesze állott fűzfa alatt fésűködni.”

4. Eseményre utaló névrészek

a víz közelében történt események: *Bulyok basa fokja ~ Basa búja fok*

„A monda szerinte a török időkben a magyarok elől menekülő török basát ezen a tájon fogták el.”

4. Eseményre utaló névrészek

a víz közelében történt események: *Pardajkin-fok | Ahol most van Oroz puszta,*
oda jártak templomba [...] és a
templomba elfingotta magát egy lány.
És egyszercsak a lányok észrevették,
hogy nincs köztük. Kiment a
templombul. [...] gyűttek haza a
lányok, egymástól kérdezték: nem
láttad? nem tudsz róla? Szégyenibe
eltűnt [...] a vállárul levette a
selyemkendőt, és [...] fölakasztotta
magát. A csősz megtalálta és [...] rula
nevezték el azt a fokot.

4. Eseményre utaló névrészek

a víz közelében történt események: *Kecske-fok ~ Kečkin-fok*

Nagyon régen találtak a fokban egy nagy és nehéz, kecskeformájú követ. Nehezeknek használták a falubeliek, amikor boronáltak. Egyszer egy fényes hintóval egy nagyon gazdag török úr jött, aki letérdelt a kő elé, amikor meglátta és örömében sírt. Aztán egy kulcsot vett elő, ami a nyakában lógott. A kecske maránál valahogy felnyitotta. Telis-tele volt mindenféle kincessel, arannyal. Két kézzel szórta az aranypénzt az oda merészkedő csodálkozó emberek közé, aztán fölfogta a kőkecskét, beült a hintóba és már el is hajtott. A dusnokiak pedig csodálkoztak, hogy miért is volt olyan nehéz a kecske, meg hogy nem is tudták, milyen kincset dobálnak.

4. Eseményre utaló névrészek

a víz közelében történt események: *Kecske-fok ~ Kečkin-fok*

Zárógondolat

A helynévkincs, s annak részeként a víznévrendszer egy olyan rétege e táj kulturális örökségének, amely fokozatosan válik élő organizmusból nyelvtörténeti fosszíliává. A mi feladatunk ennek az örökségnek, a helyneveknek, így a vízneveknek az összegyűjtése, elemzése és közreadása a tudomány, a kultúra és a közigazgatás rendelkezésre álló eszközeivel.

Bibliográfia

- Báর্থ János 1998. A Kalocsai Sárköz fogalma. *Cumania* 15. 211–248.
- Hoffmann István 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hoffmann István 2021. A Magyar Nemzeti Helynévtár Programról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 17: 139–145.
- Hoffmann István 2022. Elindult a Magyar Nemzeti Helynévtár Program. *Névtani Értesítő* 44: 125–129.
- MNH. = *Magyar Nemzeti Helynévtár*. 1–. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024–.
URL: https://mnhp.unideb.hu/kiadvanyok_mnh.php
- E. Nagy, Katalin–Szilágyi-Varga, Zsuzsa–Kis, Tamás 2022. *Bevezetés a helynévkutatásba*.
https://mnhp.unideb.hu/kutatasi_segedletek/bevhnkut/ (accessed 2025-11-07).
- Romsics Imre 2016. *A Kalocsai Sárköz települései a XI–XVII. században*. Viski Károly Múzeum. Kalocsa.
- Vass Előd 1979. A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása. *Cumania* 6: 7–60.
- Vass Előd 1980. Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsai Múzeumi Dolgozatok 4. Szerk. Báর্থ János. Kalocsa.

A programot
a Magyar Tudományos Akadémia
támogatja, és a Debreceni Egyetem
Magyar Nyelvtudományi Tanszéke
koordinálja.